

УДК 778.14:930.005

Л. М. ПЕРЕВЕРЗЄВА, О. В. КОЛІСНИК*

**СТВОРЕННЯ СТРАХОВОГО ФОНДУ ДОКУМЕНТАЦІЇ
НА ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ**

Проаналізовано стан справ щодо створення страхового фонду документації на об'єкти культурної спадщини та визначено основні проблеми державної політики в цьому напрямі.

Ключові слова: страховий фонд документації; об'єкти культурної спадщини; національна безпека.

Збереження та популяризація об'єктів культурної спадщини, що є свідками багатовікової історії народу, є важливим напрямом діяльності кожної держави, адже будь-який об'єкт культурної спадщини є однією з ланок нерозривного історичного цілого та частиною національного культурно-інформаційного ресурсу. Можливість збереження об'єктів культурної спадщини та оперативного відтворення інформації про культурну цінність і майнову приналежність будь-якого об'єкта культурної спадщини, у випадку втрати чи псування самого об'єкта культурної спадщини або його облікових документів, є надзвичайно важливою для держави¹.

Приміром, пригадаємо масштаби втрат національної культурної спадщини України в часи Другої світової війни, коли з Центральної наукової бібліотеки Національної академії наук України було вивезено 719 тис. друкованих творів, 510 рукописних пам'яток, знищено 76 тис. книг, серед них 120 стародруків київських, чернігівських, литовських друкарень XVII–XVIII ст. Великих втрат зазнала колекція Української картинної галереї (нині – Харківський художній музей), евакуйовані були лише 4 тис. 700 з 75 тис. експонатів. Частина з того, що було вивезено, після війни вдалося знайти, але експонати здебільшого осіли в музеях за межами України, а доля 4 тис. експонатів невідома й до цього часу і відшукати їх можна тільки за наявності репродукцій та описів².

Наведений перелік втрат, звісно, не є вичерпним, але й цих даних достатньо, щоб зрозуміти: руйнування тисячолітніх підвалин культурного життя є дуже серйозною загрозою для майбутнього України.

* *Переверзева Лариса Миколаївна* – завідувач відділу Науково-дослідного, проектно-конструкторського та технологічного інституту макрографії;

Колісник Олег Вікторович – головний спеціаліст Державної архівної служби України.

На сьогодні лише в державних музеях України зберігається понад 12,5 млн пам'яток історії і культури та ще близько 2 млрд примірників документів і друкованих видань знаходяться у бібліотеках і Національному архівному фонді. Знищення чи втрата з будь-яких причин тільки обліково-фондової документації на них перетворює ці величезні масиви пам'яток історії та культури на “мертвий капітал”, який одразу ж втрачає свою цінність. Тому надзвичайно важливо зберегти максимально повну інформацію про пам'ятку, мати можливість не втратити її зміст, уявлення про зовнішній вигляд, мати підставу для ідентифікації, доведення законної належності до фондів того чи іншого музею, бібліотеки або архіву.

Нині, внаслідок окупації Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та тривалого збройного конфлікту на території Донбасу, об'єкти культурної спадщини також опинилися під загрозою безповоротної фізичної втрати.

У зв'язку з окупацією Криму і частини Донбасу кількість музейних установ в Україні зменшилася більше ніж на 70 одиниць, а втрати предметів державної частини Музейного фонду України становлять від 1 млн до 1 млн 200 тис. одиниць. Під час бойових дій у Донецьку повністю зруйнований краєзнавчий музей, багато речей втрачено назавжди. Але це неповна інформація. Обмеженість інформації щодо реальних втрат культурної спадщини, яких зазнала Україна, пов'язана з відсутністю централізованого обліку, особливо це стосується рухомих об'єктів культурної спадщини або, як їх ще називають, культурних цінностей. Приміром, уся інформація про музейні предмети фіксувалася у спеціальних облікових документах, які зберігалися в музеях. У результаті Міністерство культури України нині вимушене відновлювати інформацію про втрачені предмети з різних джерел, зокрема використовуючи дані страхового фонду документації України (упорядкованого банку документів, зафіксованих на мікрографічній плівці чи інших компактних носіях інформації, які прийняті на державний облік і довгострокове надійне зберігання).

На жаль, широкому загалу мало що відомо про функціонування в Україні державної системи страхового фонду документації, яка є організаційно-правовою структурою, що здійснює державну політику та координацію робіт зі створення, формування, ведення та використання страхового фонду документації України. Одна з об'єктивних причин такого стану речей – це закритість (від часу створення) системи страхового фонду документації для широкого загалу, у зв'язку з чим у цій сфері повністю відсутній громадський контроль. У наукових виданнях питання створення страхового фонду документації на об'єкти культурної спадщини практично не розглядаються, винятком є окремі публікації фахівців державної системи страхового фонду до-

кументації – І. Кривулькіна, М. Сергієнка, В. Степаненка, О. Труша, О. Колісника.

Державна система страхового фонду документації функціонує завдяки роботі спеціальних установ страхового фонду документації, які забезпечують виробничу діяльність, Науково-дослідного, проектно-конструкторського і технологічного інституту мікрографії (НДІ мікрографії), який виконує науково-технологічне забезпечення системи, а також баз зберігання. Одним із основних завдань державної системи страхового фонду документації є створення страхового фонду документації на об'єкти культурної спадщини на мікрографічній плівці чи інших компактних носіях, прийняття їх на державний облік і забезпечення довгострокового надійного зберігання.

Створення страхового фонду документації на об'єкти культурної спадщини передбачено законами України “Про культуру” та “Про страховий фонд документації України”, а порядок формування страхового фонду документації і вимоги до технології виготовлення документів страхового фонду, їх ведення, зберігання та відтворення встановлюються положеннями, нормативно-правовими актами та державними стандартами України.

Законами України “Про культуру” та “Про страховий фонд документації України” передбачено створення страхового фонду документації на об'єкти культурної спадщини для довгострокового захищеного зберігання страхових копій найцінніших документальних, рукописних, друкованих пам'яток, а також на обліково-фондову і архівну документацію музеїв, бібліотек, заповідників, що має наукове, історичне, художнє або інше значення, або документів, які відбивають внутрішній зміст та зовнішній вигляд об'єктів культурної спадщини. Водночас існує нагальна потреба узгодити положення законів України “Про збереження культурної спадщини”, “Про музеї та музейну справу”, “Про бібліотеки та бібліотечну справу”, “Про національний архівний фонд та архівні установи” із Законом України “Про страховий фонд документації України”. Серед проблем у створенні страхового фонду документації на об'єкти культурної спадщини варто відмітити і те, що Державний реєстр національного культурного надбання, який є основою для планування робіт з формування страхового фонду документації на об'єкти культурної спадщини, до цього часу фактично не функціонує. До речі, на превеликий жаль, на сайті Міністерства культури України у розділі “Нормативно-правова база” відсутнє посилання на Закон України “Про страховий фонд документації України” і нормативно-правові акти, які регулюють питання формування, ведення та використання страхового фонду документації на об'єкти культурної спадщини³.

З огляду на те, що протиправні операції з культурними цінностями посідають третє місце у світі серед злочинів міжнародного характеру

(після незаконної торгівлі зброєю і наркотиками), значущість страхового фонду документації при визначенні заповідяних культурній спадщині збитків та пошкоджень доведена світовою практикою.

Інформація про об'єкти культурної спадщини, яка міститься в різноманітних облікових документах, неоціненна при визначенні нанесеного збитку чи пошкодження, дозволяє надавати необхідні відомості національним та міжнародним органам, що ведуть боротьбу з розкраданням, незаконною торгівлею та використанням підробок. Створюючи страховий фонд документації, бібліотеки, музеї, архіви забезпечують можливість відтворити копію оригінала, і, відповідно – у такий спосіб вживають заходів безпеки: якщо книгу, експонат або документ буде викрадено, страхову копію можна буде використати для розшуку і подальшої ідентифікації, довівши приналежність оригіналу до тієї чи іншої колекції. Разом із тим, створюються передумови для широкого міжнародного співробітництва в частині обміну науковою та методичною інформацією про пам'ятки історії та культури.

Наша держава вже має досвід у створенні страхового фонду документації на об'єкти культурної спадщини. У страховому фонді документації України упродовж періоду його функціонування накопичено інформацію про документи Національного архівного фонду (НАФ), документи бібліотек, музейні предмети. За даними Державного реєстру документів страхового фонду документації України, спеціальними установами страхового фонду документації замікрофільмована документація музеїв, бібліотек, історико-культурних заповідників загальним обсягом 3 млн 500 тис. аркушів формату А4. В основному – це фондово-облікові документи музеїв і бібліотек (інвентарні книги і книги надходжень), у меншій кількості – копії унікальних документів НАФ та унікальних документальних пам'яток. Що стосується фіксації візуального образу культурної цінності, то слід зазначити, що в Україні не регламентовано метод отримання візуального образу культурної цінності та вимог щодо його технічних характеристик, у зв'язку з цим у нинішньому часі НДІ мікрографії виконує необхідні наукові дослідження.

На сьогодні формування страхового фонду документації України на об'єкти культурної спадщини провадиться деякими місцевими органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування на плановій основі шляхом реалізації обласних (регіональних) програм створення страхового фонду документації. Натомість Міністерство культури України, як це не дивно, робіт із формування страхового фонду документації України на об'єкти культурної спадщини не проводить. Але так було не завжди. Міністерство формувало страховий фонд документації у 1994–2005 рр. на підставі затверджених галузевих програм створення страхового фонду документації, але щороку стан справ

зі створення страхового фонду документації погіршувався, а згодом його формування взагалі було зупинено. Остання затверджена Міністерством культури України “Програма створення страхового фонду документації на історико-культурні пам’ятки на 2001–2005 роки” була виконана тільки наполовину.

Лише після подій у Криму та на Донбасі Міністерство культури України знову звернуло увагу на проблему організації створення резервних копій облікової документації для незалежного збереження поза музейними закладами. Так, відповідно до наказу Міністерства культури України “Про деякі питання обліку державної частини Музейного фонду України” від 05. 11. 2014 № 943 музеї та історико-культурні заповідники мають здійснити цифрове фотокопіювання інвентарних книг та збереження їх фотокопій на електронних носіях інформації Місцем зберігання електронних носіїв інформації визначено Національний музей історії України. Але виконувати в такий спосіб роботи не можна вважати створенням повноцінного страхового фонду документації, як це передбачено Законом України “Про страховий фонд документації України”, тому що вони виконувалися без дотримання технології виготовлення документів страхового фонду, встановлених державними стандартами України, а електронні носії інформації не взяті на державний облік у страховому фонді документації України.

До того ж не варто забувати, що сучасний аналіз тенденцій у сфері забезпечення збереженості документів свідчить про світове визнання мікрофільмування як основного методу надійного збереження важливої документованої інформації.

Так, цифрова форма на сьогодні є найкращою формою оперативного збереження інформації. Такий спосіб має низку позитивних якостей: практично необмежений обсяг зберігання інформації, простоту управління та пошуку, можливість автоматичного копіювання та доступу до інформації з будь-якої точки світу тощо. Однак, як спосіб довгострокового зберігання, цифрова форма має суттєві недоліки:

- залежність від обраного цифрового носія інформації;
- цифрові носії оновлюються кожні 5–10 років, і через 10–20 років навряд чи буде можливим знайти обладнання, здатне відтворити потрібну інформацію;
- залежність від програмного забезпечення, адже кожні 3–5 років змінюються кодування та формати даних, навіть якщо через 15–20 років віднайдеться програма, якою було створено збережений файл, то навряд чи буде можливим встановити її на новому комп’ютері.

Іншою не менш суттєвою проблемою є гарантія того, що інформація не буде випадково або навмисно змінена чи уражена вірусами. Таку вірогідність ніколи не можна повністю виключати, якщо йдеться про цифрові носії. Натомість у мікрофільм внести зміни неможливо.

Простота мікрофільму значною мірою відрізняє його від цифрових та оцифрованих документів. За допомогою сучасних технологій мікрофільм стає дуже надійним і економічним носієм у складному процесі збереження документації.

Таким чином, стан справ у сфері створення страхового фонду документації на об'єкти культурної спадщини як однієї із складових забезпечення національної безпеки свідчить про необхідність комплексного підходу в подоланні фактичних перешкод. Головною з таких є наявність “білих плям” і прогалин у вітчизняній нормативно-правовій базі та відсутність належної міжвідомчої комунікації з боку органів влади. Не варто забувати й про недосконалий механізм розподілу коштів на створення страхового фонду документації, що й досі діє в Україні, натомість розвинуті країни спрямовують на розвиток цієї сфери багатомільярдні кошти.

---

¹ Указ Президента України “Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання “Звід пам'яток історії та культури України” від 11. 12. 2000 р. № 1328/2000. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1328/2000> (дата звернення: 14. 11. 2017).

² Романова Т. І. Доля бібліотечних фондів України у роки Другої світової війни//Культурна спадщина Слобожанщини. Історія, краєзнавство та генеалогія: зб. науково-популярних статей. Харків: Курсор, 2011. Вип. 25. С. 24–28.

³ Про страховий фонд документації України: Закон України від 22. 03. 2001 р. № 2332-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2332-14/ed20120613> (дата звернення: 14. 11. 2017).; Про культуру: Закон України від 14. 12. 2010 р. № 2778-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 14. 11. 2017).

The questions of creation of the insurance fond of documentation for the objects of cultural heritage and the main problems of the state policy on this issue are analyzed.

Key words: insurance fond of documentation; the objects of cultural heritage; the national security.